
ПІДНЕБЕСНА У СПРИЙНЯТТІ КОРОЛЯ НЕПАЛУ ПРІТХВІ НАРАЯНА (НА ОСНОВІ “ДІБІЯ УПАДЕШ”)

Д. Є. Марков

З середини XVIII століття в непальських Гімалаях відбувалися нові драматичні і доленосні для цієї країни події і процеси. Саме в 1740-их роках молодий володар невеликого, але амбітного князівства Горкха, що лежало на захід від Непал деш (Непальської долини), де правили три князі середньовічної династії Малла, Прітхві Нараян Шах (1720 – 1775) задумав і почав реалізовувати свій план єднання усіх гімалайських князівств у велику державу, “королівство посеред гір”. Творив єдину непальську державу Прітхві Нараян і його прибічники та соратники, та його грізна армія – гуркхи – “вогнем та мечем”, але і дипломатичним шляхом. Прітхві Нараян не тільки укладав військово-політичні союзи та династійні шлюби, а й вдавався до військового походу, не цурався підкупу та тонких політичних інтриг і тому, напевно, й досяг успіху. Талановитий воїн та стратег, обережний і хитрий політик, Прітхві Нараян зміг після 25 років війни й боротьби створити єдину непальську державу.

Непал, що лежить достатньо далеко від Китаю, і головне відділений і «захисений» від нього Гімалаями, через таке своє географічне становище тривалий час не мав прямих відносин із Піднебесною імперією. Або ці прямі контакти були епізодичними. За своєю культурою і традиціями, гімалайська країна, яка хоч і знаходиться на «перетині» цивілізаційних ареалів, все ж більше тяжіла до Південноазійського регіону, до Індії. З Індією зв'язки були постійними і найбільш динамічними протягом усієї історії Непалу. Однак і стосунки з Тибетом, північним сусідом, завжди були важливими. Саме через Тибет і “завдяки” Тибету (як правило) приходили і китайські впливи. Стратегічним було положення Непалу у торгівлі між Індією і Піднебесною. Через його територію проходили важливі торгівельні шляхи трансгімалайської торгівлі, що пов'язували Північну Індію з Тибетом, а через останнього і з Китаєм. Непал – країна, де з часів своєї давнини був поширений буддизм, де жили і вчителювали великі буддійські вчителі-ачарія, також був проміжною ланкою і у сфері буддійських релігійних контактів Індії з Тибетом і Китаєм. У самому Непалі також були визначні буддійські центри і святі місця, куди прямували паломники з різних країн, в тому числі відвідували їх і пілігрими з Китаю. Одним з таких буддійських паломників був китайський мандрівник Сюань Цзан, що у VII ст. відвідував Непал, і залишив свій опис “блискучого двору” короля Амшувармана [див.: Slusser 1982; Gellner 2012].

У епоху Середніх віків до часів Прітхві Нараяна і об'єднання ним гімалайських князівств в єдине королівство, стосунки між Непалом і Китаєм поживалися лише двічі. Це певний період контактів і обміну посольствами у VII ст. у часи династії Тан. За правління короля Непалу Нарендрадеви непальці, як союзники тибетського правителя Сронцангампо, допомогли китайському послу покарати державу Харшавардхана 647 року. Приблизно тоді ж, у 640-х роках, були встановлені дружні стосунки і відправлені перші посольства від двору короля до імператора Піднебесної. Цікава легенда, що розповідає про царя Сронцангампо та дух суперництва за вплив на Тибет між Непалом (і всією

Південною Азією, що стояла за ним) та Китаєм у релігійній сфері. У ній йдеться про “принесення” двома дружинами великого тибетського правителя двох різних гілок буддизму – непальського (індійського) і китайського. Оскільки непальській принцесі Бхрікуті, ймовірно доньці славного короля Амшувармана, вдалося успішніше вплинути на Сронцангампо, ніж принцесі з Китаю, вона змогла переконати царя патрувати саме буддизму з Півдня, і саме до Непалу та Індії надсилати учнів. Так традиційно пояснюють, чому в Тибеті прийняли вчення саме з Індії, а не з Китаю. Однак, хоч і деякі історики сумніваються, що принцеса Бхрікуті – історична особа, в легенді очевидно відбився той вплив, що мали непальці на цю країну.

Непал, знаходячись між Індією на Півдні та Тибетом і Китаєм на Півночі, як вважають деякі непальські історики, ще за Танських часів був змушений «лавирувати» у своїй зовнішній політиці між великими силами. Вважається, що таку політику проводили ще королі з династії Ліччхаві (у V – VII століттях), до якої належали і Амшуварман і Нарендрадева.

У наступний період відносини між Непалом і Китаєм знов перериваються і відновлюються тільки в епоху Мін – у XIV столітті, коли правителі області Бхонта, залежні від короля Непалу, між 1384–1427 рр. відправили до Китаю декілька посольств [Whelpton 2005, 27–28]. Князі Бхонта з роду Рамавардхана розуміли важливість торгівлі з Китаєм (а через їх землі якраз проходила важлива артерія торгівлі з Тибетом і Китаєм) [Petech 1958]. Після XV століття прямі дипломатичні контакти знову губляться у віках. Лише у XVIII столітті важливість і зростаюча “близькість” Китаю була наново усвідомлена непальцями.

1720 року імператорські війська, прийшовши на допомогу тибетцям, вигнали джунгарів з Тибету і, привезши із собою Сьомого далай-ламу, як переможці-союзники увійшли до Лхаси. Але одночасно імперія скористалася можливістю і присутністю в Країні Снігів армії імператора Сюан’є – були проведені реформи, адміністративні і політичні. Тибет, до того фактично незалежний, тепер був підкорений. Зрештою “визволителі” “рятували” Тибетську теократію від свавілля чиновників і внутрішніх усобиць (на жаль, в цьому є частково гірка правда, про яку не завжди хотіли б згадувати тибетські історики-патріоти). Саме тоді закріплювалася система управління і особливих “відносин” із сюзереном у Пекіні, яка проіснувала до загибелі імперії Цин. Були введені пости представників імператора в Тибеті – амбані. Вони мали бути “очами імператора” в Тибеті і обмежувати владу далай-лам і тибетського уряду, співправити разом із урядом цієї гірської країни. Так почався період залежності Тибету, хоча він й існував з певною хвилеподібною динамікою, часом наближаючи “автономію” тибетської держави майже до незалежності (через слабкий контроль з боку Пекіну в певні періоди). Спроба тибетського правителя Джурмеднамг’яла, наступника Полханая, 1750 р. звільнитися від опіки імперії закінчилася сумно – він був убитий за сприяння амбанів, а влада Маньчжурів в Тибеті тільки остаточно оформилася і зміцніла [Цендина 2006, 160, 173-174]. Саме через амбанів правителі Непалу підтримували зв’язки з Китаєм: спочатку князі з династії Малла, які правили князівствами Катманду (Кантіпур), Бхадгаон (Бхактапур) і Лалітпур (Патан), потім і королі об’єднаного великого Непалу. Із зростанням молодшої єдиної непальської держави в гімалайському регіоні змінювався баланс сил. Тепер замість 50 князівств поставала величезна (за місцевими мірками) держава, централізована, з потужною армією, що продовжувала динамічно розвиватися і збільшувати свою територію. Це відчули сусіди королівства Прітхві Нараяна. На Півдні британці приблизно

одночасно стверджували свою владу і домінування на Субконтиненті. Тибетці тепер бачили біля своїх кордонів велику силу, з якою мали намір розбудувати дружні відносини. Правда консервативно налаштоване ламство назвало Прітхві Нараяна “порушником спокою” через його невтомну активність і амбіції, а також через руйнування ним уже встановленого і непорушного протягом віків порядку у Гімалаях на Південь від Тибету. Їх можна зрозуміти, адже 25 років у них під боком точилися бойові дії, Прітхві Нараян воював із їхніми союзниками князями Малла, і міг напасти, не зважаючи на обіцянки, і на Тибет.

Рис. 1. Портрет короля Прітхві Нараяна

Хоча час, коли володар нової великої держави, королівства серед гір, тепер переніс столицю в Катманду і ствердився міцно на троні давніх королів Непалу, припадає на спад контролю Цин у Тибеті, як це відзначає російський сходознавець Мартинов, Прітхві Нараян не сумнівався, що імперська влада прийшла в Тибет надовго [Мартинов 1978]. Він усвідомлював, що залежність Тибету – часом формальна, але часом цілком реальна – очевидність [Prithvi Narayan Shah 1964, 24–25]. А тому імперія безпосередньо підійшла впритул до володінь його гірського королівства.

Свої погляди на державне будівництво, закон, мир і війну, а також на місце Непалу посеред його могутніх сусідів король Непалу виклав у своїй книзі – заповіті нащадкам “Дібія Упадеш” (*Dibyā Upades*). У ній же король розповідає про історію завойовницьких походів, змальовує образ, як вважають історики, ідеального непальського індуїстського короля, але що є важливим для нас, надає великого значення Китаю і китайській присутності. Саме у “Дібія Упадеш” вперше було сформульовано зовнішньополітичну “стратегію” гірського королівства: ідею про необхідність балансування між азійськими гігантами Індією і Китаєм.

Прітхві Нараян образно порівнює своє королівство із маленьким, крихким коренем, що проріс між величезних каменів. “Непал як корінь ямса затиснутий між двох каменів (у тексті – *дуй дхунго (dūi dhungo)*, що може мати значення і каміння, і великої держави одночасно – *М.Д.*)”. Лише зберігаючи тонкий баланс і лавіруючи між велетенськими сусідами, маленьке королівство зможе вижити, інакше воно буде роздавлене [Prithvi Narayan Shah 1964, 25]. Прітхві Нараян Шах продовжує: “Підтримуйте дружні стосунки з імператором Китаю. Також сприяйте миру із імператором південних морів (тобто Британською Індією – *М. Д.*)”.

Однак, щоб зберегти незалежність, було необхідно, підтримуючи з Індією і Китаєм хороші стосунки, тримати сусідів на певній відстані. “Не пускати іноземців до королівства, інакше вони можуть розкрити секрети країни” – так роздумує король, безумовно говорячи в першу чергу про *фіранга* – англійців (в цьому, король був прихильником політики “зачинених дверей”, як і інші східні держави, в т.ч. як і Китай). Щоб зберегти єдність та незалежність, таку дорогу для непальського правителя і його підданих, треба бути завжди готовим до оборони. Не можна дозволяти великим сусідам втручатися у внутрішні справи держави [Prithvi Narayan Shah 1964, 25]. У Непалі завжди шанували силу, вольових правителів, справжніх військових лідерів, держави, які традиційно були міцними, багатими і впливовими. Непальці з “особливою повагою” дивилися на могольського імператора, і хоча ніколи не були залежними від нього, старалися підтримувати дружні зв’язки і дуже дорожили пишними титулами, що непальські князі отримували від імператора Хіндустана. Британія і Китай в часи створення “Дібія Упадеш” – безумовно дуже сильні держави. Навіть “знаходитися в тіні” їх величчя й могутності може бути не тільки почесним, але і вигідним, якщо імперія буде союзником гірського королівства. Варто запропонувати їм, двом імперіям, свою службу і допомогу, але в надії на те, що задовольнившись дружніми стосунками, співпрацею і певними послугами і поступками, Китай і Індія «не будуть втручатися» в непальські справи, залишать Непал «наодинці із самим собою». А ізольованість і важкодоступність гірської країни мали б тільки сприяти такому розвитку подій.

У “Дібія Упадеш” володар Великого Непалу згадує чотирьох великих імператорів, які, на думку короля, є головними силами на Сході. Прямо їх король Непалу не називає. Це, звісно, імператор Піднебесної, могольський імператор, “імператори південних морів”, тобто британці. Четвертим, як припускає непальський історик Л.Ш. Барал, є російський імператор [Baral 1964, 46]. Прітхві Нараян Шах у своїй книзі вважає Непал (в першу чергу добре “укріплену” високими гірськими бар’єрами Непальську долину, політичний і сакральний центр його королівства) найважливішим стратегічним пунктом для володарювання в регіоні. Певним чином він навіть перебільшує вигідне розташування Непалу, вважаючи, що контроль над краєм є ключем для повноцінного, масштабного розширення імперії, до такої гегемонії, якої ще не бачили усі четверо великих імператорів.

Той “... хто захопить цю твердиню, зможе підкорити усіх чотирьох імператорів” [Prithvi Narayan Shah 1964, 25]. Тут проявляється своєрідний непалоцентризм короля. Варто зауважити, що подібні уявлення про політичний і сакральний центр простору – Непал деш (*Nepal des*), (тобто Непальської долини, яка у традиційних непальських уявленнях презентується як священна земля, мандала; її релігійна значущість також переосмислювалася і в політичних і сакральнополітичних сферах), безумовно, мали місце; священна земля *Непал деш* була центром гімалайського (непальського) мікрокосму, куди усі стікаються, де панують сила, процвітання, священний порядок)¹ [більше про ідеї священного сакральнополітичного простору в Непалі: Levy 1990; Slusser 1982; Burghart 1984, 101-125]. Однак контролювати Непал справді означало і означає впливати на Північну Індію, центр державності Могольської імперії. Важко переоцінити вигідність геополітичного розташування країни для Південної Азії, і зрештою, для Тибету (Центральної Азії).

Ці думки визначають оборонну стратегію короля. На думку автора “Дібія Упадеш”, завжди важливо бути готовим дати відсіч. Король наказує укріплювати оборонну здатність Непалу, цієї неприступної “твердині, створеної Богом”, як називає країну Прітхві Нараян. “Нехай форти і замки будуть готові в усіх стратегічних місцях на кордоні”, так наказує король своїм наступникам. Він визначає сім важливих пунктів, які необхідно зміцнити. З північної сторони, з боку Тибету і Китаю, Непальську долину мали захищати високі гірські гряди і позиції у Махадева Покхарі, Ранічок і Пхулчок і Кахулья. В останньому замок існував ще до часів Прітхві” [Kirpatrick 1811, 140]. В особливих стратегічних місцях король вважав доцільним встановлювати ворота (наприклад, у проходах до долин), посилені артилерією і постійними військовими залогами. Якщо добре закріпитися у Непальській долині, тоді “навіть якщо усі чотири імператора нападуть, нікому з них не вдасться нічого досягнути” [Prithvi Narayan Shah 1964, 25-26]. Хоча не всі настанови короля були виконані, можна сказати, що непальці досить успішно, незважаючи на всі недоліки, чинили опір імператорській армії у 1792 році і британцям у 1814 – 1816 рр.

Розумів Прітхві Нараян Шах і важливість торгівлі з Тибетом і Китаєм. Через територію Непалу проходило декілька визначних “караванних шляхів” з Індії до Китаю, один з найстаріших лежав через Непальську долину. Прітхві Нараян був принциповим прихильником монополії у торгівлі в Непалі. Справою честі було не допустити англійців до цих каналів – король хотів змусити британців торгувати з Тибетом і Китаєм через Непал на непальських умовах, і відмовлявся пропускати англійських купців на територію своїх володінь. Однак торгівлі з самим Китаєм через Тибет король хотів тільки сприяти: він задумав створити великі торговельні факторії у прикордонних містах Куті і Кіронг, про що розповідають листи короля до його офіцерів і чиновників у прикордонні з Тибетом [Letter 1, 56-58; 330-332; Letter 4, 61-62]. На жаль, цей його проект так і не був реалізований.

Спадкоємці Прітхві Нараяна, цілі покоління непальських державних діячів, і не тільки, з особливою повагою, навіть благоговінням ставилися до завітів пер-

¹ Тут можна провести, звісно умовно і обережно, паралель із сіноцентризмом, або із політичною ідеологією і державотворчою моделлю мандалі (держави організованої за принципом мандалі; це, наприклад, такі держави цього регіону як Аютія у Таїланді, Часпа в Південному В’єтнамі, Ангкор у Камбоджі, Шривіджая на Суматрі) у Південно-Східній Азії; цікаво, що і концепт “дхунго”, що накладався на уявлення про мандалічну державу, концепт сакральної єдиної непальської держави може бути пов’язаний із чжунго (однак це припущення потребує окремого дослідження) [див.: Bangdel 2002; Ледков 2002].

шого короля Великого Непалу. Звісно, реальна політика і прийняття рішень корегувалися в залежності від ситуації і обставин, однак дуже часто політика правителя порівнювалася сучасниками із діями і настановами Прітхві Нараяна, мала відповідати окресленим критеріям і векторам у “Дібія Упадеш”. Так, коли молодший син Прітхві Нараяна регент принц Бахадур Шах (правив Непалом в 1785–1794) своїми діями втягнув Непал у війну з Китаєм (через конфлікт з Тибетом), тим самим порушивши заповіт свого батька – суворе правило берегти мир із Піднебесною, він зазнав нищівної критики з боку бхарадарів (вищої аристократії) [Vajracharya 1992, 330].

Рис. 2. Епізод китайсько-непальської війни (старовинний китайський малюнок)

Зрештою, наслідки війни з Китаєм і Тибетом (1788 – 1792) були і позитивними. Невдовзі після написання своєї книги-заповіту Прітхві Нараян Шах, прозваний в Непалі Великим, помер у січні 1775 року, і “дипломатичні” відносини з Китаєм не були встановлені (він ймовірно, встановив би їх). Саме після завершення війни 1788 – 1792 рр. були встановлені прямі відносини між імператором і королем. Проте історики оцінюють розв’язку у війні як “нічию”, хоч китайські війська на чолі з генералом Фукананем і підібралися впритул до столичного регіону, вони були зупинені відчайдушним спротивом непальців². А точніше – гуркхи, піддані Непалу, підкорилися його владі, яка “не має меж і кордонів”, а армія Піднебесної здійснила тим десятий подвиг імператора Цяньлуна, про що повідомляє кам’яна дошка, встановлена біля Потали у Лхасі, а також численні китайські придворні документи [Appendix XXI (II) 1928, 276; Appendix XXI (I)]. Звісно, що король Непалу “підкорився”, “визнав свої провини і помилки” і почав “перетворюватися” під “всеосяжним впливом” імператора. Він став васалом імперії і отримав титул “ван”. Однак Непал, хоч і програв війну, майже нічого не втратив. Не були відчужені і землі. Віддаленість королівства й інші обставини “підкорення” фактично робили союзеренітет Китаю над Непалом формальним.

² Детальніше про перебіг і наслідки війни див.: [Шакабпа 2003, 170–171; Мартынов 1978; Kirkpatrick 1811; Hamilton 1819; Kunwar 1962; Stiller 1995]

Цікаво, що спочатку, не розуміючи усіх тонкощів й самої суті імперської сіноцентричної ідеології, непальські вакіли (посли, представники короля) просили в імператора, у цілком феодалних традиціях, винагороду за свою службу Китаю. За вірність своїх мечів бхарадари очікували отримати земельні пожалування або платню. Китайські чиновники все пояснили непальським придворним, непальці зрозуміли, що у питаннях церемоніалу і формального статусу краще піти на поступки великій імперії [див.: Мартынов 1978].

Так чи інакше 1792 року була відправлена “місія поваги” або принесення данини, посольство до Пекіна з Катманду. Від цього часу і до Сінхайської революції Непал відправляв свої посольства з дарами до імператора кожні 5 років. Це був єдиний спосіб “спілкування” з імперією на найвищому рівні – навіть посол Британії 1793 р. лорд Макартні мав визнати, що “везе данину від короля Англії” [див.: Kunwar 1962].

Ставши союзником Піднебесної, Непал справді мав можливість повною мірою використати своє розташування, і, як і наказував перший король єдиного королівства, лавірувати між Індією, де остаточно ствердилися британці, і Китаєм. ОІК і британці неодноразово були рішуче налаштовані силою “прокласти” собі шлях до торгівлі з Китаєм, що контролювали на своїх територіях Непал і Тибет, але побоюючись ускладнень з Китаєм, як правило, відступали [Kunwar 1962, 287–288]. Бажання не допустити в Катманду британського представника (посла або, як його називали, резидента) також обґрунтовувалося можливим невдоволенням імператора. Непальці часто апелювали до авторитету Китаю, підкреслюючи, що вони, як країна, яка “підкорилася” імператору Піднебесної, не можуть іти на поступки, і тим самим стримували проникнення англійців до своєї держави (це безумовно, одна з причин чому Непалу вдалося зберегти свій суверенітет; на першому етапі непальський уряд у Катманду дуже вдало балансував між “двох вогнів”). Граючи на протиріччях своїх могутніх сусідів, країна-буфер могла вберегти себе від колонізації і загарбання. І хоча британці поступово “розкривали секрети країни”, та навіть коли після англо-непальської війни 1814-1816 рр. Китай майже ніяк не допоміг васалу проти фіранга (був надісланий лише протест проти дій англійців; імператор лише бажав, щоб англійський представник був вигнаний з Непалу), англійці все одно боялися робити через Непал різкі кроки, аби не зіпсувати стосунки з Китаєм [Ледков 2011, 59]. В XIX ст. англійський вплив на Непал зростав. Британцям не подобалися “данинні місії”, але двір у Катманду і не думав переривати свої зв’язки з Піднебесною.

ЛІТЕРАТУРА

Ледков А. А. Роль элементов культа камня в формировании государственной идеологии непальцев // **Непал на рубеже тысячелетий**. Москва, 2002.

Ледков А. А., Лунев С. И.: **История Непала**. XX век, ИВ РАН, Москва, 2011.

Мартынов А.С. Статус Тибета в XVII–XVIII вв. в традиционной китайской системе политических представлений. Москва, 1978.

Цендина А. Д. ...и страна зовется Тибетом. Москва, 2002.

Шакабна В. Д. **Тибет. Политическая история**. СПб., 2003.

Appendix XXI (I): The record of the invasion of Nepal by the Chinese in 1792 // *Landon P. Nepal*. V. 2. London, 1928.

Appendix XXI (II): Wei Yuan. A descriptive account of the military operations of the Sacred Dynasty // *Landon P. Nepal*. V. 2. London, 1928.

Bangdel, Dina, Goddess of the periphery, goddess of the centre: goddess Jnanadakini in Nepal // *Orientations*, Number 10, Vol. 33, (December 2002), p. 22-28.

Bajracharya B. R. Bahadur Shah. The Regent of Nepal (1785–1794 AD). New Delhi, 1992.

Baral, Leelanatheshwar Sharma: Life and Writings of Prithvinarayan Shah. Unpublished PhD dissertation, University of London, 1964.

Burghart, Richard, “The Formation of the Concept of Nation-State in Nepal”, The Journal of Asian Studies, № 1 Vol. 44, (1984), p. 101-125.

Gellner, David N.: The Anthropology of Buddhism and Hinduism: Weberian Themes. Oxford University Press, New Delhi, 2012.

Hamilton, F. B.: An Account of the Kingdom of Nepal. Edinburgh, 1819 .

Kirkpatrick, W.: An Account of the Kingdom of Nepaul., London, 1811.

Kunwar M.J. China and war in the Himalayas, 1792–1793 // English Historical Review, 1962. Vol. 77.

Letter 1. From Prithvi Narayan Sah to Hari Pandit // *Baral, Leelanatheshwar Sharma. Life and Writings of Prithvinarayan Shah.* Unpublished PhD dissertation, University of London, 1964.

Letter 4. From Prithvi Narayan Sah to Harideva Pandit and Jamadagni Upadhya // *Baral, Leelanatheshwar Sharma. Life and Writings of Prithvinarayan Shah.* Unpublished PhD dissertation, University of London, 1964.

Levy, Robert I.: Mesocosm: the organization of a Hindu Newar city in Nepal. Berkeley, University of California Press, 1990 .

Petech, Luciano: Mediaeval History of Nepal (ca. 750–1480) , Rome, 1958.

Prithvi Narayan Shah, Dibya Upadesh // Baral, Leelanatheshwar Sharma: Life and Writings of Prithvinarayan Shah. Unpublished PhD dissertation, University of London, 1964.

Slusser, Mary Shepherd, Nepal Mandala: A Cultural History of the Kathmandu Valley. Vol. I., Princeton University Press, New Jersey, 1982.

Stiller, L. F.: The rise of the House of Gorkha: a study in the unification of Nepal 1768–1816, Human Resources Development Research Center, Kathmandu, 1995.

Whelpton J. A History of Nepal. Cambridge, 2005.